

НОВИЙ ПОГЛЯД НА ПОДІЛ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Шевчишин Оксана Ігорівна,

доктор філософії у галузі права,
науковий співробітник відділу приватноправових досліджень
Інституту правотворчості та науково-правових експертиз Національної
академії наук України

Стаття присвячена критичному аналізу традиційного поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані у цивільному праві України. Дослідження актуалізується необхідністю удосконалення цивільного законодавства в умовах його рекодифікації та врахування сучасних тенденцій розвитку приватного права. Автор обґрунтовує позицію про те, що поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані є застарілим підходом, який створює значні проблеми для судової практики і правозастосування в цілому. У дослідженні проаналізовано судову практику Верховного Суду України щодо проблематики недійсності правочинів. Особлива увага приділяється аналізу постанов Великої Палати та Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду, які свідчать про системні проблеми застосування традиційної класифікації недійсних правочинів. Проведено порівняльний аналіз із зарубіжним досвідом, зокрема з реформованим французьким цивільним законодавством після реформи 2016 року та німецьким цивільним правом. Автор доводить, що недійсність є конкретним результатом оцінки правочину на предмет відповідності його законодавству та вказує на особливий наслідок неповної відповідності правочину нормам права – не виникнення тих правових наслідків, на які він спрямований. Обґрунтовується теза про те, що наслідки недійсності є однаковими для всіх недійсних правочинів, незалежно від їх класифікації на нікчемні чи оспорювані. Стаття містить конкретні пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства України в контексті рекодифікації, спрямовані на відмову від штучного розмежування недійсних правочинів на законодавчому рівні та запровадження єдиного підходу до недійсності правочинів. Доводиться, що традиційний поділ має зберігатися лише у науковій доктрині як теоретична конструкція, натомість законодавче регулювання має базуватися на принципі єдності наслідків недійсності всіх правочинів.

Ключові слова: недійсні правочини, нікчемні правочини, оспорювані правочини, недійсність, цивільне право, рекодифікація, судова практика, порівняльне право.

Shevchyshyn Oksana. A new perspective on the division of invalid transactions in the civil law of Ukraine

The article is devoted to a critical analysis of the traditional division of invalid transactions into void and voidable ones in the civil law of Ukraine. The research is actualized by the need to improve civil legislation in the context of its recodification and taking into account modern trends in the development of private law. The author substantiates the position that the division of invalid transactions into void and voidable is an outdated approach that creates significant problems for judicial practice and law enforcement in general. The study analyzes the judicial practice of the Supreme Court of Ukraine regarding the issues of invalidity of transactions. Special attention is paid to the analysis of decisions of the Grand Chamber and the Civil Cassation Court as part of the Supreme Court, which indicate systemic problems in the application of the traditional classification of invalid transactions. A comparative analysis with foreign experience was conducted, particularly with the reformed French civil legislation after the 2016 reform and German civil law. The author proves that invalidity is a specific result of evaluating a transaction for compliance with legislation and indicates a special consequence of incomplete compliance of the transaction with legal norms – the non-occurrence of those legal consequences for which it was directed.

The thesis is substantiated that the consequences of invalidity are the same for all invalid transactions, regardless of their classification as void or voidable. The article contains specific proposals for improving the civil legislation of Ukraine in the context of recodification, aimed at abandoning the artificial differentiation of invalid transactions at the legislative level and introducing a unified approach to the invalidity of transactions. It is argued that the traditional division should be preserved only in scientific doctrine as a theoretical construction, while legislative regulation should be based on the principle of unity of consequences of invalidity of all transactions. The research demonstrates that modern legal systems increasingly move away from complex classifications of invalid transactions, focusing instead on practical aspects of protecting civil rights and interests.

Key words: *invalid transactions, void transactions, voidable transactions, invalidity, civil law, recodification, judicial practice, comparative law.*

Вступ. Інститут недійсності правочинів є одним із фундаментальних елементів системи цивільного права, котрий забезпечує захист учасників цивільних відносин від наслідків правочинів, які не відповідають вимогам закону або іншим установленим правовим стандартам. Недійсність правочину як правова категорія має вельми тривалу історію, починаючи від римського приватного права та завершуючи сучасними правовими гарантіями матеріального й процедурного характеру. Протягом цього свого історичного шляху сформувалися різні підходи до класифікації недійсних правочинів, серед яких особливе місце посідає поділ на нікчемні та оспорювані.

Традиційний поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, що закріплений у статті 215 Цивільного кодексу України [21], як відомо, базується на радянській цивілістичній традиції та був сприйнятий більшістю пострадянських правових систем. Цей поділ ґрунтується на формальному критерію необхідності звернення до суду для визнання правочину недійсним та передбачає існування двох різних правових режимів для недійсних правочинів залежно від того, чи встановлена їх недійсність безпосередньо законом.

Однак сучасні тенденції розвитку цивільного права, накопичений досвід правозастосування та аналіз зарубіжних правових систем все частіше ставлять під сумнів доцільність збереження означеного поділу. Особливої актуальності це питання набуває в умовах розпочатої рекодифікації цивільного законодавства України, коли, як видається, з'являється унікальна можливість переосмислити усталені підходи та усунути системні недоліки чинного правового регулювання.

Судова практика Верховного Суду України, а згодом Верховного Суду продовжує демонструвати численні проблеми, які виникають при застосуванні традиційної класифікації недійсних правочинів. Зокрема, суди часто стикаються з труднощами при кваліфікації конкретних правочинів як нікчемних або оспорюваних, що призводить до різних підходів у правозастосуванні та, зі свого боку, створює правову невизначеність для учасників цивільних відносин, негативно врешті впливаючи на стан забезпечення верховенства права.

Крім того, аналіз правових наслідків недійсності свідчить про їх принципову однаковість для всіх недійсних правочинів незалежно від їх класифікації. Це, своєю чергою, ставить під сумнів практичну необхідність збереження означеного вище поділу, який, на наше переконання, не має матеріального значення для правового регулювання та служить лише формальним розмежуванням.

Аналіз останніх досліджень. Проблематика недійсності правочинів та їх класифікації є предметом палких наукових дискусій як у вітчизняній, так і в зарубіжній цивілістиці. Фундаментальне дослідження цього питання належить Р. І. Таш'яну: воно втілене в дисертаційній роботі автора, присвяченій недійсності правочинів у цивільному праві України [19]. Автор зокрема проаналізував різноманітні підходи до класифікації недійсних правочинів та дійшов висновку про необхідність перегляду традиційних підходів з урахуванням сучасних тенденцій розвитку та запитів приватного права.

Неоціненний внесок у дослідження даної проблематики зробила Н. С. Кузнєцова. У монографії «Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу»,

виданої за її редакцією ще у 2021 році було здійснено аналіз положень чинного ЦК України, що дало підстави прийти до загального висновку про те, що в оновленому кодексі варто обмежитися застосуванням загальної категорії – «недійсний правочин» [13; 87].

Значний внесок у розвиток наукової думки з цього питання зробили представники судової влади, зокрема суддя Верховного Суду В. І. Крат, котрий у своїх дослідженнях дуже детально проаналізував проблеми правозастосування традиційного поділу недійсних правочинів [7]. Його роботи демонструють системні недоліки чинного підходу та обґрунтовують необхідність його перегляду з урахуванням практики Верховного Суду України.

Суддя С. О. Погрібний у контексті рекодифікації цивільного законодавства також підкреслював необхідність внесення ясності у питання недійсних, оспорюваних, нікчемних та неукладених правочинів [11]. Його позиція свідчить про усвідомлення на найвищому рівні судової влади проблематичності чинного регулювання.

Порівняльно-правовий аспект проблематики досліджував Р. І. Таш'ян у своїй роботі, присвяченій досвіду Франції після реформи 2016 року [17]. Автор продемонстрував принципові відмінності французького підходу від української класифікації та обґрунтував переваги відмови від традиційного поділу. Аналогічні висновки містяться в його дослідженні німецького цивільного права [18].

Класичні роботи В. О. Кучера [9] заклали основи розуміння проблематики недійсних правочинів у сучасному українському праві, проте потребують переосмислення з урахуванням накопиченого досвіду правозастосування та сучасних тенденцій розвитку цивілістики.

Процесуальні аспекти застосування інституту недійсності правочинів досліджували Є. Євтушенко та Б. Леонов, які звернули увагу на проблеми практичного застосування традиційної класифікації у цивільному судочинстві.

Окремі аспекти проблематики розглядалися також у роботах О. В. Дзери, І. В. Давидової, В. В. Заборовського, М. О. Жорніка, Р. В. Алексія та Г. М. Шаповалової

та багатьох інших, які зосереджувалися на конкретних питаннях правозастосування та теоретичних проблемах класифікації недійсних правочинів.

Концепція оновлення Цивільного кодексу України [6] також передбачає необхідність перегляду підходів до регулювання недійсності правочинів з урахуванням сучасних тенденцій розвитку приватного права та накопиченого досвіду правозастосування.

Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 року № 9 [12] встановила основні засади судової практики з питань визнання правочинів недійсними, проте потребує переосмислення з урахуванням подальшого розвитку судової практики та змін у законодавстві.

Мета дослідження. Метою є обґрунтування необхідності відмови від традиційного поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані у цивільному законодавстві України та розробка пропозицій щодо запровадження єдиного підходу до регулювання недійсності правочинів у контексті рекодифікації цивільного права.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати теоретичні засади недійсності правочинів та виявити проблеми традиційного поділу; дослідити судову практику Верховного Суду України щодо застосування інституту недійсності правочинів; здійснити порівняльний аналіз зарубіжного досвіду регулювання недійсності правочинів; обґрунтувати єдність наслідків недійсності як аргумент проти традиційного поділу; розробити пропозиції щодо удосконалення цивільного законодавства України в контексті рекодифікації.

Основний текст статті. Недійсність правочину являє собою особливий правовий стан, за якого волевиявлення суб'єктів цивільного права не породжує тих правових наслідків, на досягнення яких воно було спрямоване. Недійсність є конкретним результатом оцінки правочину на предмет відповідності його законодавству та вказує на особливий наслідок неповної відповідності правочину нормам права [2].

Прихильники традиційного поділу недійсних правочинів (на нікчемні та

оспорювані) на рівні законодавстві вбачали у цьому необхідний інструмент реалізації принципів правової визначеності, публічного порядку та автономії волі. З аналізу класичних наукових праць, можна зробити висновок, що нікчемність служить *механізмом захисту публічного порядку*, який не допускає валідності правочину за жодних умов та обставин, що є необхідним, оскільки такі правочини суперечать імперативним нормам або моралі. В той же час оспорюваність є *гарантією захисту особистих (індивідуальних) інтересів особи*, яка діяла під впливом помилки, обману, примусу тощо, яка вимагає активних дій суб'єкта, що наполягає на досягненні важливого для нього результату [20; 204].

В останніх наукових працях українських цивілістів все частіше піддається критиці та аналізу дихотомія недійсних правочинів, а також пропонується її перегляд як теоретично вразлива та практично неефективна конструкція.

Традиційний поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, закріплений у статті 215 ЦК України [21], базується на формальному критерії необхідності звернення до суду для визнання правочину недійсним. Згідно з цією статтею, нікчемним є правочин, недійсність якого встановлена законом, у той час як оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним лише судом за заявою заінтересованої особи.

Однак детальний аналіз правової природи недійсності свідчить про штучність такого розмежування. Як зазначають дослідники, у випадку як нікчемних, так і оспорюваних правочинів недійсність впливає з невідповідності правочину вимогам закону [9]. Різниця полягає лише у процедурі констатації цієї недійсності, а не у її сутності чи правових наслідках.

Кузнєцова Н. С. у своїх працях говорить про те, що традиційний поділ недійсних правочинів є архаїчним, формалізованим і не дозволяє належним чином захищати свої захищати права [8]. З аналізу її наукових публікацій можна прийти до висновку, що правочин є не формальною конструкцією, а живим актом волевиявлення, який потрібно оцінювати з огляду на його зміст та соціальне значення, а не лише на відповідність формальним ознакам.

Виходячи з цього варто наголосити, що форма правочину не повинна переважати над його змістом, а оцінка його дійсності повинна враховувати реальні інтереси сторін, фактичну справедливість та пропорційність правових наслідків.

Суддя Верховного Суду В. І. Крат у своїх дослідженнях неодноразово підкреслював, що недійсність як приватно-правова категорія покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати [7]. При цьому механізм захисту прав не повинен залежати від формальної класифікації правочину як нікчемного чи оспорюваного.

Закріплена сьогодні модель поділу недійсних правочинів не лише породжує правові колізії, але й створює величезні проблеми при правозастосування. У правозастосовній практиці не завжди можливо чітко, об'єктивно та у максимальні короткі строки кваліфікувати конкретний правочин як нікчемний чи оспорюваний. Навіть у випадках, які вважаються очевидними, наприклад, порушення нотаріальної форми, але фактичні обставини справи можуть викликати спір. Таким чином, у правовій реальності межа між нікчемністю та оспорюваністю є досить часто розмитою, що створює правову ілюзію, так як недійсність правочину існує, але захист прав неможливий без втручання суду.

Крім того, можна говорити про те, що такий поділ акцентує увагу на формальних категоріях, а не на змісті правовідносин, намірах сторін і ціннісному змісті правопорядку. Поділ правочинів за формальним критерієм на законодавчому рівні заперечує концепцію юридичного персоналізму, згідно з якою правочин є проявом волі особи і має оцінюватися через призму її автономії та контексту.

Відомий німецький юрист та філософ права Густав Радбрух ще у 1946 році уклав так звану «формулу Радбруха», яка визначала підхід до вирішення суперечності між «несправедливим законом» та «надзаконним правом». Було зазначено, що право не повинне ставати самоціллю, якщо воно перестає служити справедливості, адже воно втрачає право бути законом [26]. У випадку із нікчемними правочинами ми маємо справу саме з таким формалізмом, коли автоматичне застосування наслідків

недійсності не враховує життєві ситуації, можливість «зцілення» правочину, добросовісність сторін, тощо. Адже право має служити справедливості, враховувати волю людини та життєвий контекст, а не лише формальну відповідність процедурі та законодавчим вимогам.

У судовій практиці теж виникають труднощі з визначенням характеру правочину як нікчемного чи оспорюваного. Наприклад, у постанові Верховного Суду від 25.03.2021 по справі № 911/2961/19 [16] зазначено, що нікчемний правочин є недійсним з моменту вчинення, але суд може підтвердити його нікчемність у мотивувальній частині рішення. Виходить, що суд розглядав позов про визнання нікчемного правочину недійсним, хоча його правовий статус вже був визначений законом як нікчемний. Це свідчить про те, що навіть для нікчемних правочинів виникає потреба в судовому втручанні, що суперечить самій ідеї автоматичної недійсності. Така процесуальна конструкція викликає суперечки щодо необхідності судового підтвердження недійсності.

Аналіз судової практики Верховного Суду України свідчить про численні проблеми, які створює традиційний поділ недійсних правочинів. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними» від 6 листопада 2009 року № 9 встановила загальні засади судової практики [12], проте подальший розвиток правозастосування виявив системні недоліки традиційного підходу.

Особливо показовими є постанови Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 463/5896/14-ц [14] та від 4 червня 2019 року у справі № 916/3156/17 [15], в яких чітко встановлено, що позовна вимога про визнання нікчемного правочину недійсним не є належним способом захисту права чи інтересу позивача [7].

Верховний Суд обґрунтовано зазначає, що визнання нікчемного правочину недійсним не призведе до реального відновлення порушених прав позивача, адже такий правочин є недійсним у силу закону. За наявності спору щодо правових наслідків недійсного правочину суд має

перевіряти відповідні доводи та у мотивувальній частині судового рішення підтверджувати чи спростовувати обставину нікчемності правочину.

Проблематичність традиційного поділу також проявляється у складності кваліфікації конкретних правочинів, про що свідчать дослідження М. О. Жорніка [4] та Р. В. Алексія [1]. Законодавець не завжди чітко вказує, чи є той чи інший недійсний правочин нікчемним або оспорюваним, що призводить до різних підходів у судовій практиці та правовій доктрині.

Суддя С. О. Погрібний справедливо наголошує на необхідності внесення ясності у питання розмежування недійсних, оспорюваних, нікчемних та неукладених правочинів [10]. Ця проблема особливо актуалізується в контексті рекодифікації (оновлення) цивільного законодавства.

Додатковою проблемою є те, що традиційний поділ створює ілюзію різних правових режимів для недійсних правочинів, хоча насправді наслідки недійсності є ідентичними незалежно від класифікації правочину, про що свідчать дослідження І. В. Давидової [2] та В. В. Заборовського [5].

Аналіз зарубіжного досвіду демонструє тенденцію відходу від складних класифікацій недійсних правочинів на користь більш простих та ефективних підходів. Сучасна європейська доктрина (зокрема у Німеччині, Австрії, Франції) також демонструє тенденцію до уніфікації підходів до недійсності правочинів, наголошуючи на потребі запровадження єдиного стандарту недійсності з обов'язковим судовим підтвердженням у разі спору. Це забезпечує процесуальну гарантію справедливості, запобігає зловживанню правом, коли одна сторона односторонньо визначає правочин нікчемним, не надаючи іншій можливості заперечити.

У цьому сенсі відмова від поділу дозволяє реалізувати презумпцію дійсності правочину та принцип змагальності, коли тільки суд або інший неупереджений арбітр може встановити істину у випадку порушення норм ЦК.

Особливо показовим є саме досвід Франції, де у 2016 році була проведена масштабна реформа цивільного законодавства.

Як зазначає Р. І. Таш'ян, французьке право після реформи 2016 року оперує поділом недійсних правочинів на абсолютно недійсні та відносно недійсні, який принципово відрізняється від української класифікації на нікчемні та оспорювані. Цей підхід знайшов своє законодавче закріплення в Ордонансі № 2016-131 від 10 лютого 2016 року, що реформував договірне право Франції [17]. Згідно зі статтею 1179 оновленого Цивільного кодексу Франції [25], абсолютна недійсність стосується захисту публічних інтересів та загального правопорядку, тоді як відносна недійсність спрямована на захист приватних інтересів конкретних осіб.

Принципово важливим нововведенням французького законодавства є положення статті 1178 Цивільного кодексу, згідно з яким договір, що не відповідає умовам, необхідним для його дійсності, є недійсним, проте така недійсність має бути оголошена суддею, якщо сторони не констатують це за взаємною згодою [25]. Це означає, що як абсолютно, так і відносно недійсні правочини є предметом оспорювання, що кардинально змінює традиційне розуміння автоматичної недійсності.

Французька судова практика також підтверджує цей підхід. Зокрема, у рішенні Касаційного суду Франції від 28 березня 2018 року у справі № 16-20.059 суд підкреслив, що навіть у випадках абсолютної недійсності необхідна судова процедура для її констатації, якщо сторони не досягли взаємної згоди [23]. Такий підхід демонструє відхід від формалістичного розуміння недійсності на користь процедурної єдності.

Запропонований французьким законодавцем підхід ставить остаточну крапку у спорі про співвідношення класифікації на абсолютно та відносно недійсні правочини з поділом на нікчемні й оспорювані, демонструючи штучність останнього. Французька модель показує, що матеріальні критерії розмежування недійсних правочинів можуть існувати незалежно від процедурних особливостей їх оспорювання.

Німецьке цивільне право також демонструє принципово відмінний від українського підхід до регулювання недійсності правочинів. Як показує Німецьке цивільне

уложення (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB) не оперує поняттями нікчемності та оспорюваності у їх класичному розумінні [18]. Натомість німецьке право зосереджується на конкретних підставах недійсності та їх правових наслідках, що закріплено в параграфах 104–185 BGB [24].

Зокрема, параграф 125 BGB встановлює, що правочин, який потребує нотаріального посвідчення згідно із законом, є недійсним у разі недотримання цієї форми. При цьому німецьке право не розрізняє процедурні особливості констатації такої недійсності, а зосереджується на матеріальних підставах і правових наслідках [24]. Параграф 142 BGB регулює наслідки оспорювання правочинів, але не створює окремих категорій недійсних правочинів.

Федеральний суд Німеччини (Bundesgerichtshof) у своєму рішенні від 26 вересня 2014 року підкреслив, що недійсність правочину має оцінюватися виключно з точки зору матеріальних підстав, передбачених законом, а не формальних процедурних критеріїв [18]. Суд зазначив, що головним завданням інституту недійсності є захист учасників правових відносин, а не дотримання формальних класифікацій.

Такий підхід забезпечує значно вищий рівень правової визначеності та суттєво спрощує правозастосування. Німецька модель демонструє, що ефективно регулювання недійсності правочинів можливе без складних формальних класифікацій, що підтверджується стабільною судовою практикою та високим рівнем правової культури у сфері цивільних відносин.

Досвід європейських країн свідчить про тенденцію до спрощення правового регулювання недійсності правочинів та відмову від формалістичних класифікацій на користь матеріальних критеріїв захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин.

Провідним аргументом проти збереження поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані у законодавстві України є те, що наслідки недійсності є однаковими для всіх недійсних правочинів незалежно від їх класифікації. Згідно зі статтею 216 ЦК України, недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю [21].

Як для нікчемних, так і для оспорюваних правочинів застосовуються однакові правила реституції, що підтверджується дослідженнями В. О. Кучера [9] та Г. М. Шаповалової [22]. Сторони зобов'язані повернути одна одній все одержане за недійсним правочином, а у випадку неможливості повернення в натурі відшкодувати його вартість, якщо інше не встановлено законом.

Особливості застосування наслідків недійсності залежать не від класифікації правочину, а від конкретних обставин справи та підстав недійсності. Презумпція правомірності правочину, закріплена у статті 204 ЦК України [21], також діє однаково щодо всіх правочинів незалежно від потенційної можливості їх визнання нікчемними чи оспорюваними.

Як зазначає Верховний Суд у своїх рішеннях, спростування цієї презумпції відбувається тоді, коли недійсність правочину прямо встановлена законом або коли він визнаний судом недійсним [7]. Єдність правових наслідків недійсності свідчить про те, що поділ на нікчемні та оспорювані правочини не має матеріального значення для правового регулювання та служить лише формальним розмежуванням, яке ускладнює правозастосування без надання відповідних переваг.

В умовах рекодифікації цивільного законодавства України з'являється унікальна можливість переглянути застарілі підходи до регулювання недійсності правочинів. Концепція оновлення Цивільного кодексу України передбачає необхідність врахування сучасних тенденцій розвитку приватного права та усунення системних недоліків чинного правового регулювання [6].

Найважливішим завданням рекодифікації є внесення ясності у питання недійсних, оспорюваних, нікчемних та неукладених правочинів [11]. Така ясність може бути досягнута шляхом відмови від штучного поділу недійсних правочинів та запровадження єдиного підходу до регулювання недійсності.

Пропонований підхід передбачає збереження у законодавстві єдиного поняття недійсного правочину з визначенням конкретних підстав недійсності та їх правових наслідків. При цьому процедурні

особливості констатації недійсності можуть регулюватися процесуальним законодавством без необхідності закріплення матеріально-правової класифікації недійсних правочинів.

Такий підхід дозволить зосередитися на матеріальних аспектах захисту прав та інтересів учасників цивільних відносин, а не на формальних класифікаціях, які не мають практичного значення для вирішення спорів, як це показують дослідження Є. Євтушенка та Б. Леонова [3].

Пропонуючи відмову від законодавчого закріплення поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, варто наголосити, що цей поділ зберігає своє значення як теоретична конструкція у науці цивільного права. Доктринальна класифікація недійсних правочинів дозволяє глибше зрозуміти правову природу недійсності та різні підходи до її регулювання.

У науковій літературі поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані може використовуватися для аналізу різних підстав недійсності, порівняння правових систем, дослідження історичного розвитку інституту недійсності. Наукова доктрина має більшу свободу у створенні теоретичних конструкцій, які не завжди потребують прямого відображення у законодавстві через властиву їм неефективність в контексті нормативного регулювання суспільних відносин. Водночас важливо розуміти відмінність між науковою класифікацією (як інструментом пізнання) та законодавчою класифікацією (як регулятивним механізмом). Те, що має значення для наукового аналізу, не обов'язково повинно просто ускладнювати практичне правозастосування.

Відмова від законодавчого закріплення поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані може мати низку практичних переваг для правозастосування. Насамперед буде усунуто плутанину щодо кваліфікації конкретних недійсних правочинів, яка часто виникає через недостатню визначеність законодавчих формулювань. Це також сприятиме спрощенню підходу до недійсності дозволить суддям зосередитися на матеріальних аспектах захисту порушених прав та інтересів, а не на формальних питаннях класифікації правочинів. Верховний Суд не раз підкреслював

приватноправову природу недійсності як категорії, покликаної захищати цивільні права та інтереси [7].

До того ж єдиний підхід до недійсності правочинів забезпечить більшу правову визначеність для учасників цивільних відносин, які зможуть точніше передбачати правові наслідки своїх дій без необхідності вдаватися до складних правових кваліфікацій.

Зрештою, спрощення законодавчого регулювання недійсності сприятиме гармонізації українського права із відповідними європейськими правовими стандартами, позаяк більшість сучасних правових систем не оперують поділом недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані у їх класичному розумінні.

Висновки. Проведене дослідження свідчить про необхідність кардинального перегляду підходів до регулювання недійсності правочинів у цивільному праві України. Традиційний поділ недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані є застарілим та створює радше більше проблем, ніж спроможний вирішити.

Аналіз судової практики Верховного Суду України демонструє системні проблеми застосування традиційної класифікації недійсних правочинів. Зарубіжний досвід свідчить про тенденцію відходу від складних формальних класифікацій на користь матеріальних критеріїв захисту прав та інтересів.

Головним аргументом проти збереження традиційного поділу вважаємо єдність правових наслідків недійсності для всіх недійсних правочинів незалежно від їх класифікації. Недійсність як правова категорія має єдину сутність та призначення незалежно від процедурних особливостей її констатації.

В умовах рекодифікації цивільного законодавства України доцільно відмовитися

від законодавчого закріплення поділу недійсних правочинів на нікчемні та оспорювані, зберігши цей поділ лише у науковій доктрині як теоретичну конструкцію. Законодавче регулювання має базуватися на принципі єдності наслідків недійсності та зосереджуватися на ефективному захисті прав та інтересів учасників цивільних відносин.

Запропонований в наведеному вище матеріалі підхід передбачає створення уніфікованої системи регулювання недійсності правочинів, що дозволить усунути поточні суперечності та неточності у правозастосуванні. Замість штучного поділу на нікчемні та оспорювані правочини законодавство (як ми переконані) має зосередитися на чіткому визначенні підстав недійсності та механізмів захисту порушених прав.

Такий підхід, зі свого боку, відповідає сучасним тенденціям розвитку європейського приватного права та забезпечить вищу ефективність правового регулювання цивільних відносин в Україні та кращий баланс інтересів учасників таких відносин. Своєю чергою, відмова від застарілих формальних конструкцій такого гатунку на користь матеріальних критеріїв захисту прав сприятиме підвищенню якості правосуддя та зменшенню кількості спорів, пов'язаних з кваліфікацією недійсних правочинів.

Реалізація запропонованих змін потребуватиме внесення відповідних змін до Цивільного кодексу України в рамках його рекодифікації, а також перегляду судової практики з урахуванням нового підходу до регулювання недійсності правочинів. Це дозволить створити більш ефективну та зрозумілу систему захисту цивільних прав та інтересів, що відповідає потребам сучасного суспільства та європейським стандартам правового регулювання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Алексій Р. В. Актуальні проблеми класифікації правочинів із вадами волі. *Науковий юридичний журнал*. 2018. № 6. С. 16–22. URL: http://legalnovels.in.ua/journal/6_2018/4.pdf
2. Давидова І. В. Недійсність правочинів як спосіб захисту цивільних прав: деякі проблемні питання. *Цивільне право і цивільний процес*. 2018. № 28. С. 18–25. URL: <http://www.clj.nuoua.od.ua/archive/28/12.pdf>
3. Євтушенко Є., Леонов Б. Недійсність правочину у цивільному судочинстві. *Інформація і право*. 2017. № 4 (23). URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/15_3.pdf

4. Жорнік М. О. Застосування поняття недійсності правочину та її види у цивільному судочинстві. *Адвокат*. 2012. № 9. С. 8–12. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
5. Заборовський В. В. Порядок визнання правочинів недійсними. *Від громадянського суспільства – до правової держави* : тези VII Міжнародної наукової Internet-конференції студентів та молодих вчених, 27 квітня 2012 р. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. С. 179–182.
6. Концепція оновлення Цивільного кодексу України / Н. С. Кузнєцова та ін. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с. URL: <https://pravo.ua/wp-content/uploads/2021/01/Projekt-Koncepcii-onovlennja-Civilnogo-kodeksu-Ukraini.pdf>
7. Крат В. І. Недійсність правочинів та її наслідки. Позаконкурсне оспорування правочинів : презентація доповіді. Київ : Верховний Суд, 2023. 88 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Krat_nediisnistpravochiniv_20_03_2023%20ред.pdf
8. Кузнєцова Н. С. Недійсність правочинів та її правові наслідки за цивільним законодавством України. Спогади про Людину, Вченого Вчителя (до 60-річчя від Дня народження професора Ірини Миколаївни Кучеренко) ; за заг. ред. р. О. Стефанчука. К. : АртЕк, 2016. 305 с. С. 135–151.
9. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки : навч. посіб. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 468 с. 343 с.
10. Погрібний С. О. Нікчемний правочин : презентація доповіді. Київ : Верховний Суд, 2023. 45 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/PREZ_Pogribnyy.pdf
11. Погрібний С. Рекодифікація цивільного законодавства України : презентація. Київ : Верховний Суд, 2022. 156 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2022_prezent/Rekodifik_prezent_23_09_22.pdf
12. Про судову практику розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 9. *Вісник Верховного Суду України*. 2009. № 11. С. 3–8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0009700-09>
13. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклики часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнєцової. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021.
14. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 10 квітня 2019 року у справі № 463/5896/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82065661> (дата звернення: 10.06.2025).
15. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 4 червня 2019 року у справі № 916/3156/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82424016> (дата звернення: 10.06.2025).
16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 20.07.2022 у справі № 911/2961/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105571763> (дата звернення: 10.06.2025).
17. Таш'ян Р. І. Недійсні правочини в реформованому цивільному законодавстві Франції: досвід правового регулювання. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 84–93. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2021.3.14>
18. Таш'ян Р. І. Недійсність правочинів та її правові наслідки у цивільному праві Німеччини. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1. С. 134–145. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe
19. Таш'ян Р. І. Недійсність правочинів у цивільному праві України : дис. д-ра юрид. наук : 12.00.03. Харків, 2024. 532 с. URL: <https://nauka.nlu.edu.ua/nauka/download/diss/tashyan/dis.pdf>
20. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/CPU_1.pdf
21. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 10.06.2025).

22. Шаповалова Г. М. *Проблеми регулювання нікчемних правочинів у цивільному законодавстві. Synergy of knowledge* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 1–3 листопада 2023 р. Vancouver, Canada, 2023. С. 102–106. URL: https://isu-conference.com/wp-content/uploads/2023/11/Synergy-of-knowledge_Nov_01_03_2023-Vancouver_Canada.pdf
23. Arrêt de la Cour de cassation française, Chambre civile 1, du 28 mars 2018, n° 16–20.059. Bulletin civil I, n° 64. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT00003677151>
24. Bürgerliches Gesetzbuch (BGB). Fassung aufgrund des Gesetzes vom 02.01.2002 (BGBl. I S. 42, 2909; 2003 I S. 738). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/>
25. Code civil français. Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000032004939>
26. Radbruch Gustav. Gesamtausgabe. Hrsg. von Arthur Kaufmann. – Heidelberg: Müller, Juristischer Verlag. Band 3. Rechtsphilosophie. 3 Bearb. von Winfried Hassemer. 1990. P. 83–93. Вперше опубліковано в: Süddeutsche Juristenzeitung. 1946. № 1. P. 105–108. Пер. В. С. Бігуна. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9678/09-Radbruch.pdf>